

A *fa fo* alakváltozatáról

PAIS DEZSŐ, A *fa* alakváltozásaihoz c. tanulmányában (MNY. XXXII, 106 kk.) a *fa* hangalakját nyelvtörténeti és népnyelvi adatok alapján nem a hangtörténeti kutatásokban szinte törvényszerűnek elismert fejlődési sor végső fokának magyarázza (fgr. **paŋs* > ősmagy. **fáyá* > *fää* > ómagy. *fá*; vö. GOMBOCZ : UngJb. VIII, 273, Hangtörténet 23 ; ZOLNAI : MNY. XXIII, 518 ; BÁRCZI, Magyar Hangtörténet 62, stb.), hanem analógiás kiegyenlítődés eredményének : „... valamikor nyelvünkben a *fa* szó alakrendszerében a járulék nélküli tőként *fay* > *fou* > *fó*, képzők, ragok előtti tőként *faa* > *fá* > *fá* állott egymással szemben. E szerint a pusztá *fa* tő nem egészében hangtani fejlődés eredménye, hanem a *fát*, *fás*-féle alakok a n a l ó g i á s¹ hatására lépett a hangtörténetileg szabályos *fay* > *fou* > *fó* helyébe *fá* > *fá*, és ebből lett a *fa*” (i. m. 107). E megállapítását látszólag elfogadja BÁRCZI is (l. utalását PAIS cikkére TA. 34).

Mindkét nagytekintélyű nyelvészünknek eme egységesnek látszó állásfoglalása adta az indítást a cikk írójának a kérdés újból való felvetésére és a PAISTól bizonyító adatokként felsorolt nyelvtörténeti és nyelvjárási alakok megvizsgálására.

Milyen adatokra támaszkodik PAIS?

Néhány XIII—XIV. sz.-i, jórészt a nyugati nyelvjárásterület peremvidékéről (Hetés) való oklevelek szórványemlékeire : 1273 : inarbore *Nyrfo*; 1335 : ad quandam arborem tilie vulgo *hassufo*; 1323 : ad unam arborem *Magalfou* dictam — valamint a Hetésről, Göcsejről és Órségből közölt *fua*, *foa*, *fóa* nyelvjárási alakváltozatokra (i. m. 106—7).

A fent felsorolt adatokat az alább kifejtendő nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti megfontolások alapján esetleg másképpen is magyarázhatnók, mégpedig :

1. helyesírási ingadozásnak, amely abban a korban és főképpen az említett nyelvjárásterületen, a délről (Dráva—Duna egybefolyása tájékáról) nyugatra és északra terjedő labializáció, valamint az ország közepe tájáról nyugat felé húzódo nyíltabbá válási tendencia keresztelkedéséből állhatott elő (vö. BÁRCZI, Régi magyar nyelvjárások 15 kk., 22 kk.). Ez a keresztződés, egybefonódás okozza azt a hihetetlen kuszaságot, homályos képet, amely középkori nyelvemlékeinkből elénk tárul, és egyben nyelvemlékeink helyes-

¹ Én ritkítottam.

írási következetlenségeit is megmagyarázza. De lehetetlenné teszi azt is, hogy hangfejlődési tendenciáink „szétáramlásának útját, helyenként keletkezett vegyülésének mértékét határozottan megállapíthassuk” (BÁRCZI, i. m. 15).

Éppen ezen megfontolásból kiindulva tarthatjuk lehetségesnek, hogy a somogyvári konvent fentemlített, 1335. évből való jelentésének *hassufo*, *hasffo* adatai (valamint a többi *fo* adat) — éppen azért, mert az említett hangfejlődési tendenciák harcának sodrában állt a kérdéses nyelvjáróterület, amelyről származtak (Zala, Somogy, Baranya) — ilyen helyesírási következetlenség eredményei. A makacs helyesírási hagyomány ugyanis a kiejtés ingadozásától is némiképpen befolyásolva *o*-t írhatott olyan esetekben is az *â* jelölésre, amikor a társvarians nem *o*, hanem *â*, s az *â* nem *o* > *â* nyíltabbá válás eredménye, hanem *â* > *â* labializációé (vö. BÁRCZI, TA. 97; LŐRINCZY É., KTSz. 43).

Eme feltevéseinket látszanak támogatni a PAISTÓL felsorolt oklevelek *fo* adatai mellett található *fa* alakváltozatok is: 1335: *zylfa*, *gertyanfa* — a *hassufo*, *hasffo* mellett —; 1273: *tulfa* et *Nyrfa* — a *Nyrfo* mellett —; 1323: *Magalfou*, de: *Gumulchenfa* (PESTY, Temes Okl. I, 30; PAIS, i. m. 107). Ezen párhuzamos alakok benne is felkeltették azt a gondolatot, hogy a *fo* alak esetleg íráshiba (uo.).

2. Gondolhatunk esetleg téves regresszióra is. Az egyes hangfejlődési tendenciákkal egyidejűleg fellépő konzervatív tendencia például az *â*-t nem az eltűnőfélben levő *â* irányában, hanem tévesen az *o* irányában tolta el (vö. BÁRCZI, TA. 98).

Feltevésemet, hogy a *fa*-nak nem volt ősmagy. **foŋ* alakváltozata, és nem egy *fó* ~ *fá* továltakozással állunk szemben, hanem egy szabályos *fá* > *fa* fejlődéssel, megpróbálom a finnugor összehasonlító nyelvészet, a magyar nyelvtörténet, illetve helyesírástörténet és nyelvjárások tanúvallomásai alapján igazolni.

I.

Sajnos a finnugor és uráli vokalizmus kérdése és az e területen végzett eddigi kutató munkák még mindig nem elégségesek ahhoz, hogy a fgr. nyelvek magánhangzórendszerét egybevetve, feltehetően biztos alapalakokat következtethessünk ki a fgr., illetve uráli alapnyelvre. Így a *fa* szó alapalakjára vonatkozólag sem, de a *fa* szóval rokon hangalakú és feltehetőleg azonos hangfejlődést tükröző — tehát a *fa* szó ősi hangalakjának kikövetkeztetését is elősegítő — *szá-j*, *há-j*, *má-s*, *há-ny* [és talán a *hó* 'mensis'] szavainkra sem.

Az első négy szót GOMBOCZ, A magyar *a*-hangok történetéhez c. kitűnő, de a tudomány mai állása mellett már kissé elavult munkájában a fgr. *u* sorba sorolja (NyK. XXXIX, 273, 274). Másképpen magyarázza a fenti szavak *a*-ját MUNKÁCSI: NyK. XXV, 178 és LEHTISALO: FUF. XXI, 10 kk.

Ha pedig STEINITZ, Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus c. munkájából próbálunk következtetni a *fa* szónak és rokon hangalakú alakpárjainak ősmagyar kori alakjára, akkor meglehetősen ellentmondó kép bontakozik ki előttünk e szavak fgr., illetve uráli alapalakjának vokalizmusát illetőleg.

Fa. E szót STEINITZ, művének 56. lapján a fgr. *u* sorhoz tartozónak veszi — a mariban, finnben, komi és udm.-ban *u* megfeleléssel, a tavdai manysiban és a magyarban *a* váltóhanggal: „tšer. KB. U. *pu* Holz; fi. *puu*: sy.

-votj. *pu*. — Wechselvokal **a* in wog. TJ. — *pā*; ung. *fa*'. Ugyanakkor a 134. lapon az uráli vokalizmusról beszélve azon példák között sorolja fel, amelyekben fgr. **a* = szam. **ā* megfelelés mutatható ki.

A fentiek alapján csupán egy dolgot merhetünk meg lehetős bizonyossággal megállapítani — már a szamojéd, különösen a nyenyec szamojéd alakok alapján is — és ez, hogy a *fa* szó fgr., illetőleg uráli alapalakjában hosszú veláris magánhangzó lehetett, valószínűleg *ā*. Vö. SETÁLÁ (JSFOu. XXX₅, 41) samJ. *pea*, T. *fā*, Jn. *fē*, *fe*, O. *po*, *puo*, *pē*, *pū*, K. *pha* usw. ~ fi. *puu*; LEHTISALO (MSFOu. LVI, 90) jur. O. *pā* usw. — STEINITZ szerint a nyenyec alak a döntő az uráli alapalakot illetően (i. m. 134).

Hasonló következtetésre jutunk a *száj* és *háj* esetében is.

Száj. STEINITZ nem foglalkozik a szóval. LEHTISALO (FUF. XXI, 22) az uráli **ū* sorba sorolja a *száj* < **szá* (*zawaban* JordK. 410) szót és fgr., ill. uráli megfelelőit, de a 7. lapon utal arra, hogy az ősuráliban feltehető hangzóváltakozási sorok átcsapása révén a szónak lehetett **ā*, **ō*, sőt **ū* megfelelése is. Kétségtelen, hogy a *száj* fgr., illetve szam. megfelelőiben általában hosszú veláris magánhangzót — vagy diftongust — találunk, pl. a finben *suu*, msiÉ.-ban *sū(nt)* alakot; a szamojédben pedig jenCh. *sū*, *sō* 'Kehle', OS. N. *hoi*, K. NP. *soi*, OO. Tsch. *suoi*, kam. *soi* (LEHTISALO: FUF. XXI, 22).

A fgr. alapalak **šē* < **šss* lehetett; ebből ómagyar **szá* > középmagyar *száj(a)* ~ *szá*. A *szá* fejlődési fokra vannak adataink nyelvemlékeinkben is. Pl. *Labadot vessed en z a m r a* (EhrK. 11); *Mi z a n bemegyen nem ferteztet meg, de mel' z a b o l k i jő, a ferteztet meg embereket* (MüncK. 42); *Nağokat. zolo z a*: os loquens (BécsiK. 149) stb. (NySz.). A megrövidült *sza* alakra pedig példa az *orca* összetétel (vö. HORGER, M. szavak tört. 155; SZINNYEI: NyK. XXVII, 240 stb.).

Háj. GOMBOCZ szerint feltehetőleg volt egy **há*² tóalak az ősmagyarban mint „*száj*, *fej* a régibb *szá*, *fé* mellett (f. *suu*, *pää*, *kuu*. = m. *szá*, *fé*, **há*”; NyK. XXXIX, 264). STEINITZ is fgr. **a*-ra vezeti vissza (i. m. 32, 37). A *háj* ~ *hízik* alakpárt pedig magyar *a* ~ *i* kvalitatív hangváltakozás nyomának tartja, amely fgr. **a* ~ **i* váltakozásra menne vissza (i. m. 94). Ezzel kapcsolatban azonban meg kell említenem, hogy nem látom tisztázottnak a *háj*, *haj* és *héj* genetikus kapcsolatát sem [lehet, hogy ez tisztázná a *háj* ~ *hízik* alakpár kérdését is]. A szamojédban ugyanis csak a „Rinde, Haut” jelentésű J. *hōba*, *hobo*, *hābo*, T. *kufu* g. *kubu*, O. *kob*, *kōb* stb., Mot. *kō* 'Haut, Rinde' szó fordul elő (SETÁLÁ: JSFOu. XXX₅, 56), a *háj* szóra viszont nem találtam adatot sem SETÁLÁNÉL, sem PAASONENNÉL, de még LEHTISALONÁL sem. Lehetségesnek tartom, hogy az említett szavakban ugyanazon uráli szó divergens alakjával fejlődésével és ezt nyomon kísérő jelentésfejlődéssel állunk szemben: *fejen levő kéreg, bőr* = *haj*; *testen levő kéreg, bőr, zsírpárna* = *háj* ~ ? *héj*. Így eredeti **hájz*ikből is fejlődhetett a *héz*ik ~ *híz*ik (vö. *Halma*j ~ *Holme*, *ganaj* ~ *gané*, *taraj* ~ *taré*; GOMBOCZ, Hangtört. 25—26), és nem kell alapnyelvi magánhangzóváltakozás maradványának tartanunk az említett alakpárt. A *há-j* szó fgr. vokalizmusát illetően

² Ez az alak sem nyelvemlékeinkből, sem nyelvjárásainkból eddig nem volt kimutatható. Úgy látszik, mint az emberhez talán a legszorosabban hozzátartozó testrészt (bőr, zsírpárna) korán került birt. viszonyba, és így korán tapadhatott hozzá a *j*.

pedig ismét ugyanarra a megállapításra szorítkozhatunk, mint előbb: feltehetően hosszú magánhangzó lehetett az alapszóban: fgr. **k̄s* > **h̄s* > **h̄a* (~ *há-j*).³

A *más* és *hány* szavak ősi magánhangzójának kikövetkeztetését az nehezíti meg, hogy a *má* és *há* tövükön kívül egy *mo* és *ho* tövük is van (*más* ~ *ma* ~ *most*; *há-ny* ~ *ho-l* ~ *ho-vá*). Itt már nemcsak kvantitatív, hanem kvalitatív különbség is van az egyes alakváltozatok között. A *más* á-ját STEINITZ *i*-re vezeti vissza (i. m. 59 SEBESTYÉN IRÉN (NyK. XLVI, 291) és JÓKAI ZOLTÁN (MNY. XXV, 362) fgr. **mo* névmástövből magyarázza (vö. fi. *molemmat*, *semmoinen*). A *má(s)* ~ *mo(st)*, valamint a *há(ny)* ~ *ho(l)* névmástövek alakváltozataira vonatkozólag ismét csak azt a véleményt merjük megkockáztatni, hogy azokban sem kell feltétlenül magánhangzó-váltakozás maradványát keresnünk, hanem különféle azonos mássalhangzóval kezdődő névmástövek egymást kiegészítő alakpárjait, mint amilyenek: *ez* ~ *az* ~ *oda*, fi. *tämä* ~ *se* ~ *tuo*, manysi *tit* ~ *tot*. E kérdésről részletesen ír LAKÓ (I. OK. I, 219). A **má* és **há* névmástövének fgr. és szamojéd megfelelői ismét túlnyomórészt veláris magánhangzót mutatnak (l. SETÄLÄ, i. m. 33). Így a fejlődés a következő lehetett, pl. a *má-s*-nál: fgr. **m̄s* > ómagy. *má* > *m̄a* > *ma* ~ *mo* (vö. *mái*; Serm. Dom. I, 314, 399); *máma*: 1788 „még *má ma* útomnak [így!] eredeek”; SÁNDOR I., G svédi grófné 224 (l. TECHERT: MNY. XXXV, 53); a *há-ny* esetében pedig **k̄s* > ősm. **h̄s* > **há* > *h̄a* (GOMBOCZ: NyK. XXXIX, 236, 271). A *há*-ról l. SIMONYI, M. Köt. III, 101: vö. *valahára*; l. még *hái-bái* (*háji-báji*) 'mikori, milyen régi (ó, vén)' stb. (MTSz.).

A *hó* ~ *hava* 'mensis' szó nem tartozik szorosan véve a *fa* szóval párhuzamos hangtani fejlődést mutató szavakhoz. Megfelelői a fgr. rokonnnyelvek legtöbbjében rövid magánhangzót mutatnak — emiatt is veszi STEINITZ az ő sorhoz tartozónak (i. m. 24, 92). — De a rövid magánhangzók mellett többnyire ott van egy *β*, *γ*, *η* mássalhangzó: chanti *kōy*, md. *kov*, *koŋ*, melyek az előttük álló rövid magánhangzóval tudvalevőleg kettőshangzót, majd hosszú magánhangzót alkothattak (BENKŐ: NyK. LIV, 48 kk.), mint pl. a finn *kuu*, m. *hay-a* > *hava*. Itt tehát valóban *u-s* diftongus volt az ómagyarban. De a *hay*-nak volt egy *há* változata is illabiális területen. Ezt az alakot őrzi néhány kódexünk, pl.: *kis azzony ha a na k kylenced napyaan* (ÉrdyK. 127); *zent Górg h a, pynkósth h a* (Winklk.) stb. (másképp ezekről az alakokról SIMONYI, TMNY. 288; PAIS: MNY. XXXII, 107). Az *ay* > *á* változatról l. MELICH: MNY. X, 250; BÁRCZI, Magyar Hangtört. 71.

Az eddig tárgyalt összes esetekben — így a *fa* szóban is — a finnugor, illetve uráli alapalakban veláris hosszú magánhangzót — vagy diftongust — találunk (a *hó* szóban rövid magánhangzó + valamilyen mássalhangzó (*β*, *γ*, *η*) kapcsolatát), amelyből az ősmagyarban *š* (*á*) lett, majd az ómagyarban és középmagyarban *á* > *ǎ*.

II.

Nézzük meg a kérdést a nyelvtörténet és helyesírástörténet oldaláról.

1. A *fa* szót sem a Nyelvtörténeti Szótárban, sem az Oklevél Szótárban, de egyetlen egy szójegyzékben sem találtam meg *fo* alakváltozatban, sőt egy az 1273-as *Nyrfó* alakkal majdnem egy időből és helyről való 1286-os adat-

³ A rövid **ha* alak nem ismeretes sem a nyelvemlékekben, sem a nyelvjárásokban.

ban *machkafa* (:) *Magna arbor ilicis est pro meta machkafa nuncupata* alakban fordul elő (Zala Okl. I, 96). A XV. sz.-ból *makkos faa* (GyöngySzt.) adatunk van, ahol az *aa* feltehetőleg az *á* jele. Régi képzők előtt is mindig *á*. Pl. *fáész*: *Vallem Faizowelgh vocatam* (Oklsz.); *fái*: *Nem fa i tewysk wala, hanem tengeri tewysk* (AporK. 185); *fás*: 1283: *F a a s halom*; 1291: *f a s-fuen* (NySz.).

Ami a PAISTÓL említett *hassufo*, *hasffo* (ff paleografiai sajátság) összetételt illeti, előtagja a korabeli oklevelekben *has*, *haas* alakban fordul elő: 1272: *Has*; 1293: *has*; 1295: *Harus* [utóbbi alak már *ss ~ rs* elhasonulást és az így előállott mássalhangzó-torlódás feloldását jelzi]; 1338: *haas*; 1340: *haas*; 1357/1430: *Captarhassa* stb. (Oklsz.).

2. A *hassu* alak *u*-ját összetétel belsejében megmaradt tövéghangzó-nak, vagy *ó ~ ú > u* kicsinyítő vagy nomen possessoris képzőnek tartja PAIS (i. m. 108), és összefüggésbe hozza a Karancs vidékről közölt *hasso-fa* adattal (Nyr. XXII, 48, MTSz.).

Az első feltevés a valószínűbb, hiszen nem egyedülálló e korból és vidékről az eredeti tövéghangzó megmaradása. A kb. 1345—1400 közötti időkből datált Soproni Szójegyzékben is találunk *fafu* alakot a lat. *faço*, magy. *szász* szó megfelelőjeként (HÁZI J.: MNy. XX, 154). Gondolhatnánk esetleg mássalhangzótorlódást feloldó hangra is *ss* és *f* között, ami szintén nem ritkaság e korban. Pl. 1326: *Vifegarad* 'Visegrád' (ÓMOLv. 147; Vági Benedek és Miklós osztálylevele); vagy *fafo(r)ia(n)* 'sáfrán' (SoprSzj.; HÁZI, i. h. 156). A kérdéses nyelvterületen még most is találunk toldalékhangokat (*a, e, i, o* stb.) — főképpen a szó végén. Pl.: *Vakonda* (-át, -ája) 'Maulwurf' (IMRE S., A felsőőri földművelés); *moha*, *rigya* (rügy), *rizsa*, *guzsa*, *puócza* (polc), *mihe*, *epërgye*, *ángyi*, *ujji*, *husi*; igékben: *vuoti*, *csínyáti*, *adi* (GÖNCZI F., Göcsej 1914. 493—94). Példákat l. még BEKE: Nyr. LVIII, 81. BEKE e cikkében nézetem szerint nem egészen helyesen magyarázza a Karancs vidéki *hasso-fa* alakot (14 jegyz.) egy ősi **hássa* alakból, amely megvolna a *Hárságy* (*hashag*, *hassag* 1095, Oklsz.) helynévben. Alacsony nyelvtudású tövéghangzóval, mint megőrzött régiséggel, ugyanis a nyelvemlékes korban már nem találkozunk, legfeljebb szórványosan felső nyelvtudásúakkal (*u, ü, i*). De még ha elő is fordult volna egy **hássa* alak a nyelvemlékes korban, abból sem válhatott volna *hássó*, mert abszolút szóvégen álló illabialis *á*-ból sohasem lett *o*, hanem *â* (vö. GOMBOCZ: UngJb. VIII, 273, valamint STEINITZ i. m. 89).

A *hasso-fa* alak tehát feltehetően nyíltabbá válással keletkezett a már említett *hassu-fa* alakból (l. PAIS, i. h.). Ehhez a megállapításhoz azonban hozzátehetjük: feltéve, hogy csakugyan megőrzött régiség a kérdéses nyelvjáróterületen (Karancs vid.), nem pedig toldalékhang, amilyennel szép számban találkozunk nyelvjárásainkban (vö. BEKE: Nyr. LVIII, 84, 14-jegyz.).⁴

3. PAIS azon megjegyzésére, hogy a *fo* alakot *fó*-nak kell olvasni, csupán a kikövetkeztethető uráli alapalakra szeretnék utalni. Ebben ugyanis a nyenyec *p'ā* alak bizonyossága szerint hosszú magánhangzó, feltehetőleg *ā* volt. Ennek pedig az ősmagyarban hosszú *á* felelt meg, nem *ou > ó*. A *fá*-nak megrövidülése *fâ*-vá feltehetően már a XIV. sz. közepén megtörtént (vö. LŐRINCZY, i. m. 25, 45), sőt az *â* labializációja is — mely tudvalevőleg szóvégi

⁴ A *hasso-fa* *ss*-je sem bizonyíték az adat megőrzött régiség-volta mellett, mert ez a palóc nyelvterületen szokásos asszimilációs jelenségre mutat: *bossó* 'borsó', *kossó* 'korsó' (KÁLMÁN B. közlése).

helyzetben a legkésőbb következett be — már erősen előrehaladt, különben nem tudnók megmagyarázni a GOMBOCZTól is kivételnek tartott: 1260: *Micudhotuono*, 1300: *Cucenushotuono* (OkISz.) és az ÓMS.: *scouuo* 3. szem. birt. személyragos alakokat sem.

A most felsorolt adatok, valamint PAIS *fo* alakjai azt bizonyítják, hogy az említett oklevelek kiállításának idején és azok nyelvjárásában az $\bar{a} > \bar{a}$ labializáció, valamint $o > \bar{a}$ nyiltabbá válás már megtörtént. Ugyanígy befejeződhetett a harmadik nagy hangfejlődési tendencia is az $\bar{a} > \bar{a}$ rövidítés, mert hosszú \bar{a} -t o -val jelölve nemigen találunk nyelvemlékeinkben. — Haacsak nem ez a jelölés található meg a Soprszj. *nodo(r)* — *span sag* 'hádoorispánság, palatinatus' szóban (HÁZI: MNy. XX, 152). De minthogy ugyanez a szó a Schlägli Szójegyzékben *nadruspan* alakban fordul elő, így lehetséges, hogy csupán íráshiba a Soprszj.-ben. — A különféle tendenciák kereszteződése okozhatta a helyesírási ingadozást, az \bar{a} -nak o -val való jelölését. Erre különben igen sok példát találunk a kb. XIV. sz. közepe tájáról származó — és hasonlóan a nyugati nyelvjáróterület sajátosságait tükröző — Soproni Szójegyzékben. Főképpen szó belsejében fordul elő, mégpedig olyan szavakban, amelyekben a finnugor nyelvek tanulsága szerint sohasem volt o , hanem a . Pl.: *lok* 'lak' (~ fi. *lakka* 'eresz, szín'; SzófSz.); *for* 'far' (~ fi. *perä* 'vég'; Etsz.); *sork* 'sark' (~ fi. *sarana* 'ajtósarok'. vagy udm. *serüg* 'szöglet'; SzófSz.). Szólnunk kell a *hal* szavunkról is, amely következetesen *hol* alakban fordul elő: *hol hew* 'hal héj'; *hol copolto* 'halkopoltyú'; *hol ho(r)las* 'halhorrás', *chetol* 'cethal', *kiféb hol* 'kisebb hal' stb. A helyesírás ingadozásából kifolyólag az is előfordul, hogy a mai o helyén a -t találunk: *combar* 'csombor'; *mochor* 'mohar'; *gabor* 'gyopár'. Sőt még ugyanazon szóban is váltakozhat az o az a -val: *varas biro* 'városbíró'; *varas* 'város', de: *varalat valo varos* 'vár alatt való város'. A *fa* azonban mindig *fa* alakban fordul elő: *fa-lab* 'faláb', *fa-hev* 'fahéj'. Hasonló ingadozást találunk az ugyanezen időpontra tehető és hasonló nyelvjárási sajátosságokat mutató Königsbergi Töredékben. (Vö. LŐRINCZY É., i. m. 42 kk.), amelyben még a szóvégi a -k o -s írására is találunk adatot, a már említett *scouuo* és a KTSz. (*v*)*olo*, *vol(o)* alakjában. Helyesírási következetlenséget találunk az 1372-ről datált zalavári konvent jelentésében is (Vizsgálat az Andi Tamás és a récei nemesek közt vitás birtokrész hovatarozása tárgyában; ÓMolv. 209) az *And* birtoknév írásában. Az oklevél írója jelöli *Ond*, *Onth* és *Anda*-nak. Ezen helyesírási ingadozás miatt nem tulajdoníthatunk különösebb jelentőséget a *ma mo* alakjának sem, amelyet SIMONYI említ meg a PAISTól is később elfogadott „**fó*: *fa*?” hangváltozással kapcsolatban (TMNy. 288). SIMONYI a VitkK. 104, TelK. 295; LevT. I: 10, valamint a Göcseji *mó* ~ *mua* alakra hivatkozik. (VitkK.: *M o velem léz paradíómban*; LevT. I: 10: *tegnapon, m o i s*).⁵ A VitkK. azonban XVI. századi kódexünk, tehát arra a korra tehető keletkezése, amikor már az összes hangfejlődési tendenciák befejeződtek. Így a *mo* alakot sem vehetjük másnak, mint a helyesírás ingadozását tükröző alaknak. SIMONYI ugyan hosszú $ó$ -nak olvassa, de ezt a finnugor nyelvek adatai nem támogatják. Magyarozatára inkább fogadjuk el VOLF Gy. A nyelvemléktár VII. kötetének előszavában tett észrevételét: „Az eredeti fordítás vagy inkább átdolgozás, melynek codexünk ki tudja hányadik másolata, jó régi lehetett, mert codexünkbe olyan alakok szivárogtak át belőle mint:

⁵ A göcseji *mua* alakról I. III. részt.

mo (ma : nunc), hot (hat : sex), čol (csal), hol (hal : moritur), vol (vall), holot (halott)” stb. (Előszó XLV—XLVI.).

4. A PAISTól feltett **fó* : *fa* hangváltás magyarázatára analógiaképpen felemlített *hulló* ~ *hulla*, *szülő* ~ *szüle* alakpárookra vonatkozó magyarázatot l. BÁRCZI, TA. 170—171.

5. Kétségtelenül problematikus adat azonban KNEZSATól a XIV. sz. első negyedéből 1323-ból közölt alak „ad unam arborem *Magalfou* dictam” (PĚSTY, TemesOkl. I, 39). Fenti oklevél a Baranya megyei Harkány község határjárásáról számol be, tehát feltehetőleg a déli nyelvjáróterülethez tartozó nyelvjárási sajátosságokat tükrözi. Mi lehet itt az *ou* jelölés? PAIS ezt az adatot tekinti döntőnek az eredeti *fó* alak igazolására, mert hiszen az *ou* diftongus az *ó*-nak a jele volt, mégpedig nemcsak a XIV., hanem a XVI. sz.-i nyelvemlékeink számos adatában is, tehát akkor is, amikor már a diftongus monoftongizálódása befejeződött. Ez is éppen a helyesírás konzervatizmusát mutatja (vö. KNEZSA, M. helyesírástörténet 60; BENKÓ: MNy. XLVII, 224). Lehetett azonkívül az *u* jele is (1211 : *Ruozlicou*, *Nagfolou*; vö. MÉSZÖLY: MNy. XXIV, 274). Ahhoz azonban, hogy ezt az egyetlen egy adatot perdöntőnek elismerjük, szükséges volna az egész oklevelet ismernünk és a helyet, ahol íródott, hogy az oklevél esetleges helyesírási sajátosságaiból vagy nyelvjárási vonásaiból következtethessünk a fenti alak bizonyító erejére. Mindaddig, amíg erre nincsen lehetőségünk, megpróbáljuk ezt az alakot másképpen is magyarázni. Mégpedig : 1. az ingadozó helyesírás maradványának. Ezt látszanék támogatni az oklevél másik adata: *gumulchenfa* [tehát *a*!]. Abban a korban ugyanis, amikor a különféle hangfejlődési tendenciák keresztettk egymást, előállhatott egy ilyen *ou*-alak az *o*-val jelölt *â* hang jeleként, mint ahogyan az *ew*, *eu* is jelölhette az *ö*-t és *ő*-t abban, sőt még a későbbi korban is egészen a XV—XVII. sz.-ig. Ilyen *ou*-val jelölt *a*-s alaknak gondolnám talán a mai *Gyanafalvának* 1350: *Ganoufolua*, (1451 : *Janofalwa*) alakját (MOÓR, Westungarn im Mittelalter 86), de e bizonytalan adat sajnos nem elég bizonyíték az *â*-nak *ou*-val való jelölésére. 2. Gondolhatunk esetleg egy másik lehetőségre is, mégpedig egy a szlavóniai nyelvjáróterülettel határos vidéken jelentkező *á* > *ã* labializációra. (Vö. BÁRCZI, Régi m. nyjár. 8; HORGER, MNyjár. 31, 77). Ez az *á* a nyelvjárásra jellemző labiálisabb ejtésben *ó*-nak hangozhatott, ezért jelölhették az *ó* jelével *ou*-val.⁶ Ezt a kérdést azonban ottani okleveleink alaposabb nyelvjárástörténeti vizsgálata döntheti el majd véglegesen.

III.

Utolsónak marad a kérdés nyelvjárástörténeti vizsgálata, a PAIS cikkében szintén döntő érvül felhozott hetési *fua*, *foa*, *fóa* — és őrségi *fua* alakok magyarázata. Ezek szerinte ugyanis az *ó* diftongusos alakjai lennének (i. m. 107). Hivatkozik a hetési közlőre, FATÉR JÓZSEFRE is, aki a Nyr. II, 44. lapján azt mondja, hogy a *fua*, *foa* alanyeset mellett a tárgyragos forma *fát*. Ez is igazolná a *fa* szó állítólagos ősi kéttövűségét. PAIS tételének igazolására HORGERRE is hivatkozik (MNyjár. 41, 91), de nem említi jeles nyelvtörténetésünk egy másik — alig pár lappal arrább tett és ugyancsak figyelmet érdemlő — megjegyzését. Eszerint igen elterjedt nyelvjárási jelenség, hogy a középső

⁶ Feltéve, hogy a kérdéses korban beszélhetünk-e *á* > *ã* labializációról.

vagy a l s ó⁷ nyelvválású hosszú magánhangzók, tehát *é, ő, ó* és *é, á* ($\sim \grave{a} \sim \acute{a}$) mellett „egy csökkentett nyomatékú inetimologikus rövid magánhangzó fejlődött”, mégpedig az általunk vizsgált nyelvjárássterületen és az ezzel szomszédos vidékeken az *é* előtt *ë*; *á* ($\sim \grave{a} \sim \acute{a}$) előtt pedig *o* (i. m. 38—40). Éppen eme megállapítás vezette a sorok íróját arra a gondolatra, hogy az idézett nyelvjárási alakokban ne az *ó*, hanem az *a* ($\sim \acute{a}$) diftongusos alakjait keresse.

PAIS nyelvjárási adatainak eredetét kutatva, átnéztem jó néhány Hetésre, Göcsejre, Őrségre, valamint a szomszédos nyelvjárássterületekre vonatkozó gyűjtést, feljegyzést és monográfiát. Teljességre természetesen nem törekedhettem, de így is megállapíthattam, hogy az *ua, oa, óa*-féle „esve erősödő” (HORGER terminusa, i. m. 40) vagy „nyitódó” diftongusok (BENKŐ L.: MNy. XLVII, 225 jegyz.), nem az *ó*-nak megfelelő kettőshangzók a vizsgált nyelvjárássterületeken.

FATÉR JÓZSEF például Hetésről közölt adataiban (Nyr. I, 423) a középső nyelvválású *ó*-t *ó*-nak írja és nem *uo* v. *ua*-nak. „*Kár kjenne a gyó szó!*”; *gyó sz á g* 'rozs' stb. Ugyanakkor az azonszótagú *l* kiesésével előállott hosszú labiális *á*-t *óa*-val jelöli: „*nem h ó a g a t kje még soha*” (i. h.). Sőt még abban a közlésében sem találjuk az *ó*-t *ua* \sim *oa* diftongusként, amelyben a PAISTÓL említett „*fua, foa*: *fá*; *tárgyraggal fát*” alakmagyarázat fordul elő, hanem *ó* alakban. Pl. *éstálló*: *istálló* (Nyr. II, 44—45). Ugyane vidéken előfordul az *ó* a nyugati nyelvjárásra jellemző zártabb és rövidebb *u* alakban is: *Gyanku*: 'János, Jankó' (Nyr. II, 44); *csaptatu* 'csaptató'; *favágittu* 'a hol a fát aprózzák' (Nyr. XIX, 142—3), mégpedig főleg többtagú szavakban és szó végén.

Monográfiájában GÖNCZI FERENC (Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár 1914) is említ kettőshangzós alakokat főként „az északi és keleti nyelvjárási határok körül”, pl.: *uóda, uóvas*. Az *uo* kettőshangzó főképpen azonszótagú *l* kiesésével keletkezett *ó*-nál fordul elő. GÖNCZI megemlíti a *fua* alakot is, amely szerinte az egytagú szavaknál igen kivételesen előforduló zártabb alakban él az említett vidéken (i. m. 489). Nézete szerint ez az alak főleg Göcsej nyugati részén, továbbá a Rábaközben és a vas megyei Őrségben fordul elő (uo. 491). Az említett diftongusok szerinte kevés kivétellel tőszavakban fordulnak elő, mégpedig az *ó, ő, é* és *a, á* hangokkal kapcsolatosan „úgy, hogy egy más magánhangzót eleibe, ritkábban utána helyeznek. *ó*-val *u*-t párosít: *huó, juó, luó* . . . Az *a*-val *ó*-t és *u*-t: *óara, szóama, tuap, mua, á*-t *o*-val: *oángyom, boátyám, Poákoóbé*” (i. m. 494). Nála is megtaláljuk tehát a kétféle diftongust, egyfelől az *ó, ő, é*-nek megfelelő: *uo, üö* ($\sim \ddot{oe}$); *ie* ($\sim \acute{ee}$) kettőshangzót; másfelől az *al* $>$ *á*-nak vagy *a*-nak megfelelő *óa, ua* és az *á*-nak megfelelő *óá* diftongust. Ha az *a*-s diftongusok jelölésében meglepő és talán nem mindig a tényleges hangértéknek megfelelő jelölésmódot is alkalmaz GÖNCZI, egyben mégis figyelmet érdemelnek hangtani fejtegetései és jelölésmódja, abban, hogy élesen megkülönbözteti az *ó, ő, é* diftongust az *a* kettőshangzóktól.

Ugyancsak felfigyelt erre a kettősségre KARDOS ALBERT a göcseji nyelvjárássterületen. Talált *ó, ő* és *é* diftongusokat, főképpen egytagú szavakban: *juó, luó, vüö, kiés, sziep*, de többtagú szavak hangsúlyos szótagjában is, főképpen ha valamilyen mássalhangzó (*l, v*) kiesése következtében egymás mellé kerülő magánhangzók összeforrásából állt elő a kérdéses *ó*-s vagy *ő*-s diftongus.

⁷ Én ritkítottam.

Pl. *csuórint* 'csavarint', *fuókodik* 'fuvalkodik', *suónyu* 'savanyú', *fuóros* 'fuvaros'. Ezen diftongusokat azonban Göcsej nagy részében egyszerű *ó*-nak ejtik, pl.: *csórint*, *fókodik*, *fóros*, *sónyú* (Nyr. XIII, 213). De alább megemlíti: „Nagy ritkán *ua* diftongus is hallható *mámua* (márma), *fua* (fa); ez az eredeti hosszú *á*- vagy *a*-ból magyarázható,⁸ melyet a két szón kívül még több nyelvemlék is megőrzött (vö. *mái*, *fái*)” (uo. 214—215).

SZARVAS GÁBOR, aki 1872 nyarán BUDENZ és BERCZIK ÁRPÁD kíséretében bejárta Göcsejt és Őrséget, szintén észrevehette a kétféle diftongust, mert göcseji jegyzeteiben az *ó*-t, ha azonszótagú *l* kiesése folytán előállott hosszú hangzóról volt szó, *uó*-nak vagy *ou*-nak, esetleg *ó*-nak; többtagú szavak végső szótagjában zártabb és rövidebb *u*-nak jelöli. Pl.: *duógozunk*; „nyuódz vuód” [nyole volt]; *fuókáru* = falkáról; *puógár*; *voutam*, *voutak* (NB. *ou*!); „Akinek eddig vuót kezibe a fékszár: kormány” (*vuót!*), de ugyanakkor: *ollan okozs vód* (*vód!*). Hangsúlyos szótagban tehát *uó*-t vagy *ó*-t találunk, többtagú szavak hangsúlytalan szótagjában *u*-t: *csikut*, *csikus*, *csikuzik* stb. (Nyr. XLVII, 128). Az *al*-ból azonszótagú *l* kiesésével keletkezett *ā*-t *oá*-nak jelöli pl. *O á va taláta* = alva (uo. 128).

Az általa feljegyzett őrségi adatokban pedig csupán *ó*, *ő* és *é* kettőshangzókra találunk példát: de sohasem *ua*, *oa* alakban, pl. *niézd*, *fiécek*, *tüőfa* (tölgy), *téüfüő* (így, tejföl), *gyuó*. Ugyanezek azonban előfordulnak monoftongusként is (Nyr. XLVIII, 78). Az *a* diftongusokra egyetlen példát sem említ: *vari* (varjú), *fattyu sari* (másod sarjú) (uo. 78—79) (vö. Felső-Őrvidék: *voari*, *soari*).

Nem találunk *a*-s diftongust később KARDOS LÁSZLÓ őrségi adataiban sem (Az őrségi népi táplálkozás. Budapest 1943), csupán az *é*, *ó* és *ő* kettőshangzókat, pl.: *küőtt-riétes* (127); *tuskuó* (160); *tuóka* 'tálka' (240).

VÉGH JÓZSEF pedig, aki alig pár évvel ezelőtt (1949), és feltehetőleg pontos megfigyelés alapján jegyezte le nyelvjárási szövegeit arról a vidékről — ahonnan a PAISTÓL idézett KÖNNYE NÁNDOR-féle őrségi adatok származnak (*küődn a fua*; Nyr. VII, 322) — szintén csak *uo*, *üő*, *ie* kettőshangzókat jegyez fel az említett területről. Pl.: *Farkasos üüü v u o t*; *viékonnyábo*; *viér*; *fü ő t h ő ütött engem* (MNy. XLVI, 280—81). A Felső-Őrvidékről, Hetésről és Göcsejből ismert *a*-s kettőshangzók (*ua*, *oa*) egyszerű *a* alakban fordulnak elő nála. Pl.: *sargyu*, *mán*, *favágu*, *fa* (uo. 280—82). Lehetséges, hogy 1949-ben már a köznyelv egységesítő hatása érvényesült, vagy pedig az *a* előtti magánhangzó (*ó*, *o*, *u*) válhatott nyomatéktalan elemmé, amely azután idők folyamán teljesen elszíntelenedett, végül el is tűnt e nyelvjárásterület eredeti *a*-s diftongusaiból. Ugyanakkor azonban a szomszédos Göcsejben és Hetésben megmaradt legalábbis néhány alakban, mint megőrzött régiség, sőt alig 100 kilométerrel feljebb a Felső-Őrvidéken nemcsak, hogy megvolt, de még ma is megvan a kétféle diftongus.

VARGA IGNÁC felső-őrvidéki nyelvjárástanulmányában sűrűn ejtett *oa* és *é* és „nagy ritkán” használt *őe üő* kettőshangzókról beszél 1903-ban (NyF. IX, 7 kk.). Szerinte azonban a kettőshangzók jelölésében az említett nyelvjárásterület nem következetes. Azt is mondják: *ma*, de azt is *móa*; *malom* és *móalom*, *émegy* — *emegy* és *émeegy*; „... valószínű, hogy a kettőshangzók egy része — különösen a hol rövid *a*, *e* hangokat kettőztetnek⁹ — a

⁸ Én ritkítottam.

⁹ Én emeltem ki.

köröskörül terülő s kettőshangzóban roppantul bővelkedő héncz¹⁰ nyelv hatására keletkezett, melyet annyira-mennyire minden felnőtt magyar ember ért és beszél” — állapítja meg végső következtetésként. Ezt a megállapítását a nyugati nyelvjárasterület határvidékeire (Felső-Őrvidék, Alsó-Őrség) vonatkoztatva, amelyeknek Ausztriával és Stájerországgal határos földrajzi helyzetét és a lakosság évszázados igen élénk kapcsolatát ismerjük, azt hiszem nem szabad figyelmen kívül hagynunk.¹¹ A hienc nyelvben igen erős tónikus, melódikus hangsúly figyelhető meg, ami meglehetősen éneklő modorúvá teszi ezt a nyelvjárást. Talán éppen ennek hatására diftongálódott az őrségi és felső-őrvidéki nyelvjárás hangsúlyos helyzetben levő *ā*, *a*, *ē* magánhangzója pl.: *hóa mész?*; *Ó a szög* (Alszeg); *ki beszitē jée sztet?* (uo.). Érdekes jelenség ugyanis, hogy míg a névelő *a*, *az** sohasem kettőződik, addig mutató névmás minőségben, tehát hangsúlyos helyzetben mindig *óa*, *őaz*. Pl.: *ó a mēg más! má ó az!* (i. m. 7). (Az emfázis diftongáló szerepéről l. BÁCZI: MNy. XLIX, 35.)

Göcsej és Hetés nyelvébe azután már valószínűleg a szomszédos Őrség nyelvi hatására kerülhettek át az említett szórványos diftongusos alakok. KÁLMÁN BÉLA és IMRE SAMU majdnem 30 évvel később gyűjtötték a Felső-Őrvidéken. Teljes élességgel, határozottsággal megállapíthatták, hogy a vizsgált nyelvjárasterület diftongus-állománya nemcsak középső nyelvállású hosszú magánhangzóknak megfelelő kettőshangzókból áll, hanem alsó nyelvállású rövid és hosszú magánhangzó megfelelőiből is.

KÁLMÁN BÉLA: *uā*, *iē* és *üe*-nek, illetőleg *üő*-nek jelöli az *ó*, *ő*, *é*-nek megfelelő diftongusokat: *zsiduāgomba*, *borsuā*, *örögzüēd* v. *tiēlēnzüēd*, *ragaduā* (MNy. XXXIII, 346); ugyanitt az *a* diftongust *oā*-val jelöli: *gyártyánfoā*, *kőimoāg*, *voāribükkön*. Későbbi tanulmányában (MNy. XXXVIII, 211 kk.), az egységes átíráshoz alkalmazkodva az *ó*, *ő*, *é* diftongusainak jelölésére *uo*, *üő* és *iē*-t használ, pl.: *zohoguō* 'zapor'; *danguō*, *donguō*, *bunguōbogár* 'bagócs bögöly'; *essüő*; *gyüplüő*; *csádiē* stb. (i. m.), az *a* diftongusra pedig *uā*-t, mert mint mondja: „ellenőrzés hiányában magam sem tudnám eldönteni, vajjon ilyenek hallottam-e, vagy pedig *qā*-nak . . .” (MNy. XXXVIII, 214). Pl.: *cuōpāmsüā*, *füāszin*, *süāri*. Utóbbi szó előfordul *sari* alakban is a Felső-Őrvidéken, Őrségben, Göcsejben és Hetésben. — IMRE SAMU is *uā*-val jelöli az *a* kettőshangzót (az *ó*, *ő*, *é*-nek megfelelő kettőshangzót *uo*, *üő* és *iē*-vel), pl. *füāeki* 'faeke'; *vüāri* 'varjú'; *gyūāz* 'gyom'; *uācci* 'mágneses'; *süāri* 'sarjú', és miképpen VARGA IGNÁC, úgy ő is diftongusnak jelöli az *az* mutató-névmás *a*-ját. Pl.: *uā n n y i gonā van*; *uā s z t*; *uā z o k r a* (A felsőőri földművelés); *jerre-uā r r a*, *uā m mögiē* (MNépn. III. 370). Ugyancsak *uā*-t találunk az azonszótagú *l* kiesésével keletkezett *ā*-k jelölésénél is, pl.: *kazüā*, *tavüā* (A felsőőri földművelés). Egyetlen bizonytalan példában esetleg az *ā* fordul elő diftongus alakjában: *Na hālā Istem müā mēkkapátok e kurumpit* (A felsőőri földművelés), ha a *mua* az IMRE SAMU többi felsőőri közlésében található *má* 'már' diftongusos alakja, és nem a *ma* szóé.¹²

¹⁰ Hiencek vagy heancok Vas és Sopron vármegye németajkú lakói. Eredetileg talán külön csoport, melynek főfészke az a szöglet, ahol Sopron és Vas m. Ausztriával határos.

¹¹ Ez a diftongálás figyelhető meg a soproni nyelvjárasterület németajkú lakosságánál a „poncihtereknél” is: *Vgata* (Vater) e *Ggans* (eine Gans) stb.

* A Felsőőr vidéki nyelvjárásban a névelő a közelre mutató névmásból (*e*, *ez*) fejlődött. (Szerk.)

¹² KÁLMÁN BÉLA az utóbbit tartja valószínűbbnek.

Ha eltérés is van az *a* diftongusok jelölésében az egyes feljegyzők között, és ha a nyugati nyelvjárásterület diftongusainak mai ismeretében nem is tudjuk eldönteni, hogy melyik tagjuk nyomatékos, és melyik a simuló, azt mindenesetre megfigyelhetjük, hogy a feljegyzők, illetőleg gyűjtők élesen megkülönböztetik jelölésükben az *a*, *e* kettőshangzókat az *ó*, *ő*, *é* diftongusoktól.

A *foa*, *fua*, *fóa* alakok a gyűjtők, illetőleg közlők egybehangzó véleménye szerint az *a* ($\sim \bar{a}$, $\sim \acute{a}$) diftongusos alakjai és nem az *ó* hangé.

Hogy ugyanazon nyelvjárásterületen ilyen ellentétes típusú kettőshangzók léteznek, arra BENKÓ L. hoz fel igen érdekes példaanyagot az Ecsedi láp környékéről, ahol még ugyanannak a középső nyelvállású hosszú magánhangzónak, az *é*-nek is, kétféle diftongus felel meg, aszerint, hogy az *é* nyílt *ē*-re vagy pedig zárt *ĕ*-re megy vissza (MNY XLVIII, 233).

Ha ugyanazon hangnak (*é*) kétféle diftongus megfelelője ilyen értékes hangtörténeti megállapításokra vezethette a kutatókat, akkor a vizsgált nyelvjárásterületen (Göcsej, Hetés, Őrség, Felső-Őrvidék) megfigyelt kétféle diftongus-jelölésnek is pontos hangérték-megkülönböztető szerepe lehetett a régebbi adatközlőknél, csak úgy, mint ahogy a maiaknál.

*

Eredményeimet abban foglalhatom össze, hogy a *fa* szónak sem az ómagyarban, de még az ősmagyarban sem volt *fó* (<**foy*) alakváltozata.

1. A finnugor és a szamojéd nyelvekkel való egybevetés alapján ugyanis a *fa* szónak és vele rokon hangalakú, valamint azonos hangtani fejlődést mutató szavaknak fgr., illetőleg uráli alpalakjában a legtöbb esetben hosszú veláris magánhangzó vagy kettőshangzó (szórványosan rövid magánhangzó + β , γ , η mássalhangzó volt).

2. A nyelvtörténeti adatok sem bizonyítják a *fo* alak meglétét, mert az *o*-s alakok a helyesírás ingadozása folytán *ā* helyett kerültek bele a kérdéses adatokba.

3. A nyelvjárási adatok sem mutatnak *ó* diftongusra, hanem az *a* ($\sim \bar{a} \sim \acute{a}$) kettőshangzós alakjai a nyugati nyelvjárásterület peremvidékein, Göcsejben, Hetésben és Őrségben.

A. KÖVESI MAGDA

Über die Variante *fo* des Wortes *fa*

Verfasserin weist in ihrem Artikel auf eine frühere Behauptung von D. PAIS hin, nach der die altungarische Grundform des Wortes *fa*, *faɣ* > *foy* > *fó* gewesen wäre, und deren vor Flexions- und Bildungssuffixen erscheinende Nebenform *faa* > *fā* > *fá* auf den Wortstamm analogisch eingewirkt hätte, so dass statt der regelmässigen Stammform *fó*, die unregelmässige Form *fa* zustande kam.

Die Verfasserin versucht auf Grund der entsprechenden Belege aus den finnisch-ugrischen und samojedischen Sprachen, ferner der Beweise der ungarischen Sprach- und Orthographieforschung und Mundartenkunde festzustellen, dass das Wort *fa* weder in der altungarischen, noch in der urungarischen Periode eine Stammform *fo* (<**foy*) aufweisen konnte, da :

1. Die Belege der nächstverwandten Sprachen (und weiterhin des Samojedischen) beweisen, dass diejenigen Wörter, die ihrem Lautbestand und ihrer vermutlich lautgeschichtlichen Entwicklung gemäss, dem Worte *fa* nahe stehen (z. B. *szá-j* 'Mund'; *há-j* 'Fett'; *má-s* 'ander, sonstig' etc.) — in ihrer uralischen Grundform einen l a n g e n H i n t e r v o k a l (mundartlich einen Diphthong) oder sehr selten eine Verbindung von einem kurzen Vokal und Konsonanten (η , β , γ) aufweisen (z. B. *fa* ~ fi. *puu*, szam. *pea*, *fā*, *fē*; *száj* ~ fi. *suu*, szam. *sū*, *sō* 'Kehle' etc.)

2. Nach den Daten der ungarischen Sprach- und Orthographieforschung sind die angeführten *fo* Formen in den ungarischen Urkunden (z. B. 1335: *hassufo* 'Lindenbaum'; 1323: *magalfou* 'Steckeiche') Ergebnis orthographischer Schwankung, die zur Zeit der mit einander kämpfenden und einander kreuzenden Lautentwicklungsprozesse (Regression, Labialisation, Verschiebung des Öffnungsgrades) — das gesetzmässige *a* oft durch *o* ersetzt hat.

3. Die mundartlichen Belege, die aus der Entstehungsgegend der angeführten urkundlichen Belege stammen (*fua*, *foa*, *fóa* aus Hetés; *fua* aus Órség) sprechen auch nicht für einen *ó* Diphthong, sondern für eine später entstandene Diphthongierung der *a* ~ (*ā* ~ *á*) Laute.

A. M. KÖVESI